

Verantwoord Beleggen APG

Jaarverslag

www.apg.nl/verantwoordbeleggen

2016

Inhoudsopgave

	Voorwoord	1
	2016 in cijfers	3
1	De basis van onze aanpak	4
2	Actief beleggen in koplopers en beloften	6
3	Beleggen in duurzame ontwikkeling	10
4	Verduurzaming van ondernemingen	13
5	Goed ondernemingsbestuur	18
6	Verduurzaming van de financiële markten	20
7	Vooruitblik 2017 en verder	23
	Bijlage	
	Bedrijven waarmee contact was over duurzaamheid en goed bestuur	24

Voorwoord

Eind april 2017 werden wij uitgeroepen tot de vermogensbeheerder die het beste zicht heeft op de risico's van klimaatverandering voor zijn beleggingsportefeuille. Het Asset Owner Disclosure Project, dat al sinds 2014 jaarlijks in kaart brengt in hoeverre 500 pensioenfondsen, stichtingen en andere asset owners rekening houden met de risico's en kansen als gevolg van de klimaatverandering, onderzocht dit jaar voor het eerst ook 's werelds vijftig grootste vermogensbeheerders.

Natuurlijk waren we trots op onze hoge klassering maar helemaal onverwacht was die niet. Onze klanten lopen voorop met duurzaam en verantwoord beleggen. In 2013 behoorden ze tot de eerste fondsen die de CO₂-voetafdruk van hun aandelenportefeuille in kaart brachten. De methode die we hiervoor gebruikten, hebben we sindsdien verder ontwikkeld. In 2016 hebben we een nieuwe stap gezet door daadwerkelijk te gaan sturen op het verminderen van die voetafdruk. Om dat op een verantwoorde manier te kunnen doen, hebben we een datasysteem ontwikkeld dat onze portefeuillemanagers een actueel inzicht geeft in de voetafdruk van hun portefeuille. Het resultaat mag er zijn: eind 2016 is de CO₂-voetafdruk van onze aandelenportefeuille 16% kleiner dan die van het basisjaar 2014.

In het afgelopen jaar hebben we ook op andere terreinen forse stappen gezet met verantwoord beleggen. In 2020 willen onze klanten alleen nog aandelen en obligaties van bedrijven die voorop lopen met duurzaam en verantwoord ondernemen (koplopers) of duidelijke voortgang op deze terreinen kunnen boeken (beloften). Op basis van de thema's van de UN Global Compact hebben we in 2016 een zogenoemd insluitingsmodel ontwikkeld waarbij we bedrijven per bedrijfstak kunnen indelen in koplopers en achterblijvers. Daarbij letten we erop hoe zij rekening houden met de meest relevante duurzaamheidsrisico's in hun bedrijfstak en hoe ze

aan onze verwachtingen voldoen. Eind 2017 willen we van de eerste bedrijfstakken in beeld hebben wie de koplopers en de achterblijvers zijn. In de jaren daarna lichten we onze hele portefeuille door zodat we in 2020 een compleet beeld hebben.

In 2016 hebben we ook veel aandacht besteed aan het speelveld waarbinnen verantwoord beleggers zoals wij opereren. We waren betrokken bij het opstellen van de nieuwe corporate governance-codes in Nederland en Duitsland. Onze directeur voor duurzaamheid en goed bestuur werd benoemd in de adviesgroep die de Europese Commissie in 2017 adviseert over hoe de EU financiële markten kan stimuleren duurzamer te opereren. Binnen het Platform Duurzame Financiering van de Nederlandsche Bank hebben we gewerkt aan projecten die deels in de eerste helft van 2017 al zijn gerealiseerd. Het opleidingsprogramma over duurzaamheid voor bestuurders in de financiële sector dat we samen met andere financiële instellingen en Nyenrode Business Universiteit hebben opgezet, heeft begin 2017 al plaatsgevonden. Samen met pensioenfondsen, banken en verzekeraars organiseerden we in juni een seminar over hoe we met klanten en deelnemers beter kunnen communiceren over verantwoord beleggen.

Met andere vermogensbeheerders zijn wij in 2016 nagegaan hoe beleggers ervoor kunnen zorgen dat meer geld beschikbaar komt voor de duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties. Voor alle doelen hebben we in kaart gebracht welke producten en diensten bijdragen aan het bereiken ervan. Op die manier kunnen wij voor onze klanten aangeven in hoeverre zij via hun beleggingen meehelpen om de VN-doelen te realiseren. Deze beleggingen noemen we Sustainable Development Investments (SDI's). In 2017 zullen we op dit terrein de samenwerking met andere partijen verder uitbreiden.

De SDI's zijn de opvolgers van onze beleggingen met hoge duurzaamheidswaarde (HSI's) die eveneens een aantrekkelijk risico-rendementsprofiel combineren met het bijdragen aan oplossingen voor maatschappelijke en milieuproblemen. In dit verslag rapporten we voor het laatst nog volgens onze HSI-definitie.

In 2016 wisten we onze HSI's uit te breiden van 38,5 naar 44,5 miljard euro. Daartoe behoren ook onze beleggingen in hernieuwbare energie die groeiden van 2,6 naar 3,2 miljard. Daarmee liggen we goed op schema voor de doelen die onze klanten voor 2020 hebben vastgelegd zoals 58 miljard aan beleggingen in SDI's waarvan minimaal 5 miljard in hernieuwbare energie.

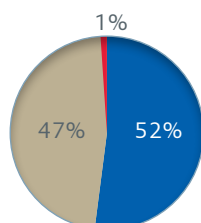
In 2017 hebben we een coalitie van 23 grote beleggers tot stand gebracht voor het tegengaan van de inzet van kinderen bij de kobaltwinning in Congo. Ook over andere onderwerpen voerden onze specialisten engagements met bedrijven. Een aantal daarvan komt u tegen in het verslag dat nu voor u ligt.

Ronald Wuijster
*Ad interim lid raad van bestuur APG
en ad interim CEO APG Asset Management*

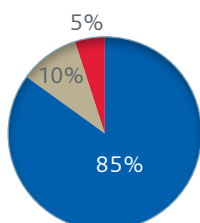

2016 in cijfers

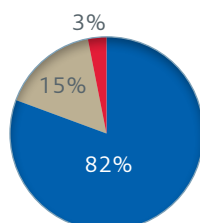
Stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen

Voorstellen beloning
1.629

Verkiezing bestuurders
18.794

Alle voorstellen
45.842

- Voor
- Tegen
- Onthouding/
niet gestemd

Aantal dialogen met bedrijven naar onderwerp

- Tegengaan corruptie
- Mensenrechten
- Veilige arbeidsomstandigheden
- Milieu
- Uitbanning kinderarbeid
- Goed ondernemingsbestuur

Totaal belegd vermogen (begin 2016)

443 miljard

Beleggingen in duurzame ontwikkeling

44,5 miljard

Aandeelhoudersvergaderingen waar wij vertegenwoordigd waren

4.245

Aantal voorstellen waarover wij stemden

45.842

Beleggingen in hernieuwbare energie

3,2 miljard

Beleggingen in green bonds

1,9 miljard

Beursgenoteerde bedrijven waarmee contact was over ESG-onderwerpen

245

Aantal bedrijven op de uitsluitingslijst

19

1 De basis van onze aanpak

1.1 Doelstellingen

De pensioenpremies die de deelnemers van onze klanten en hun werkgevers elke maand afdragen, beleggen we zodanig dat ze een zo goed mogelijk rendement opleveren tegen een aanvaardbaar risico. Verantwoord beleggen draagt eraan bij dat deelnemers nu en in de toekomst een goed pensioen krijgen.

Er zijn drie concrete doelen:

- Bijdragen aan het financieel rendement (gecorrigeerd voor risico);
- Laten zien dat we maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen;
- Bijdragen aan de integriteit van de financiële markten.

Om goed te kunnen beleggen, moeten kansen en risico's duidelijk in beeld zijn. Daarom kijken we bij beleggingsbeslissingen niet alleen naar de financiële prestaties en de bedrijfsprocessen. Belangrijk is ook of bedrijven beschikken over een goed milieu- en sociaal beleid en of zij goed worden bestuurd. Dit zijn de zogenoemde ESG-factoren: environment, social en governance.

In 2016 zijn we gestart met de uitvoering van het aangescherpte beleid van een van onze klanten. Belangrijk onderdeel daarvan zijn concrete, meetbare doelstellingen die in 2020 moeten zijn gerealiseerd. Daarbij gaat het onder andere om een forse uitbreiding van de beleggingen in duurzame ontwikkeling, waaronder die in hernieuwbare energie. Verder moet de CO₂-uitstoot van de bedrijven in de aandelenportefeuille worden gereduceerd met 25%. Andere klanten hebben in 2016 ook duidelijke stappen gezet in de vernieuwing van hun beleid.

1.2 Heldere verwachtingen

Het verantwoord beleggen zoals we dat uitvoeren voor onze klanten, sluit nauw aan op nationale en internationale regelgeving. In de eerste plaats zijn dat de Nederlandse wetten en de internationale verdragen waaraan Nederland zich heeft verbonden.

Verder verwachten we van de bedrijven en fondsen waarin we beleggen dat ze handelen in lijn met de richtlijnen voor verantwoord ondernemen van de Verenigde Naties (UN Global Compact). Hierbij gaat het om mensenrechten, arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu.

Op verschillende manieren toetsen we of bedrijven hieraan voldoen. Twijfels hierover kunnen aanleiding zijn voor een dialoog met een bedrijf die gericht is op concrete verbeteringen (engagement). Zo'n engagement is doorgaans een proces dat een geruime tijd duurt en bestaat uit meerdere contactmomenten (e-mails, brieven, telefoongesprekken, ontmoetingen). Om meer invloed te kunnen uitoefenen, doen we dit vaak in samenwerking met andere beleggers.

Als een bedrijf waarvan wij hebben vastgesteld dat het mogelijk in overtreding is van de UNGC-afspraken er niet in slaagt om te verbeteren, en er ook geen zicht is op verbetering in de nabije toekomst, kunnen wij overgaan tot uitsluiting. Dit betekent dat we ons belang in het bedrijf verkopen waarna we er ook niet meer in kunnen beleggen. Het is een laatste stap die slechts bij hoge uitzondering wordt gezet, al was het maar omdat we op een verkochte onderneming geen invloed meer kunnen uitoefenen.

Belangrijk voor ons verantwoord beleggen zijn verder de richtlijnen voor multinationale ondernemingen en de principes voor goed ondernemingsbestuur van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO). Datzelfde geldt voor de bestuursrichtlijnen van het Internationale Corporate Governance Netwerk (IGCN), een samenwerkingsverband van beleggers dat goed ondernemingsbestuur bevordert.

1.3 Invloed uitoefenen

We spreken bedrijven erop aan wanneer we zorgen hebben over de duurzaamheid van hun bedrijfsvoering of hun bestuurspraktijk. Dit gebeurt op verschillende manieren. Het varieert van een mening geven tot een intensiever proces met als doel gedragsverandering. Dat laatste wordt 'engagement' genoemd.

Een engagement kan verschillende vormen aannemen afhankelijk van het bedrijf, de aard en omvang van de belegging en het onderwerp dat speelt. Voorbeelden daarvan staan verderop in de hoofdstukken 4 en 5. Bij veel bedrijven waarmee engagements lopen, spelen meerdere onderwerpen tegelijkertijd.

Engagements zijn er niet alleen met bedrijven. Voor een pensioenbelegger is het belangrijk dat overheid en marktpartijen regels afspreken die eraan bijdragen dat ook op de lange termijn goede pensioenen kunnen worden uitgekeerd. Goed functionerende financiële markten zijn daarvoor van belang, net als een stabiel klimaat dat geen bedreiging vormt voor de beleggingen. Om dit te bevorderen, is er overleg met verschillende partijen.

Daarnaast wordt invloed uitgeoefend via het stemmen op aandeelhoudersvergaderingen. Met praktische en inhoudelijke ondersteuning van een extern bureau brachten we in 2016 een stem uit op zo'n 4.200 vergaderingen van beursgenoteerde bedrijven waarin ons vermogen is belegd. Op basis van het stembeleid van onze klanten werd gestemd over ruim 45.000 voorstellen. Hoe over elk agendapunt is gestemd, wordt per bedrijf weergegeven op apg.nl.¹

We hebben een team van dertien specialisten op het terrein van duurzaamheid en goed ondernemingsbestuur. Tot hun taken behoren onder meer: beleidsontwikkeling (samen met de klanten), portefeuillemanagers ondersteunen bij verantwoord beleggen, gesprekken voeren met

bedrijven over verantwoord ondernemen (engagements), voorstellen voor niet-beursgenoteerde beleggingen beoordelen op duurzaamheid en goed bestuur, het stembeleid uitvoeren en contacten onderhouden met regelgevers, toezichthouders en stakeholders. Twee van de specialisten zijn gestationeerd op ons kantoor in Hongkong, een op ons kantoor in New York.

1.4 Verantwoord beleggen en rendement

Het is onze overtuiging dat beleggers betere beleggingsbeslissingen nemen als ze structureel aandacht schenken aan duurzaamheidsfactoren en verantwoord ondernemen. Op die manier krijgen ze een completer beeld van kansen en risico's.

Dat verantwoord en duurzaam ondernemen niet ten koste hoeft te gaan van het financieel rendement wordt ondersteund door een in 2015 uitgebrachte metastudie van ruim 200 academische onderzoeken.²

1.5 Bijdragen aan integere financiële markten

Om pensioengelden op de lange termijn verantwoord te kunnen beleggen, is het belangrijk dat er goed functionerende financiële markten zijn die voldoende vertrouwen genieten in de samenleving. Daarom spreken we met beleidsmakers en sectororganisaties over betrouwbare en efficiënte regelgeving. Hierbij gaat het om de ontwikkeling van standaarden op verschillende terreinen.

Activiteiten ter versterking van de integriteit van financiële markten gebeuren vaak in samenwerking met andere investeerders, al dan niet binnen verbanden als het Internationale Corporate Governance Netwerk (ICGN), de Principles for Responsible Investment (PRI) en de Institutional Investors Group on Climate Change (IIGCC).

1. www.apg.nl/apg-als-asset-manager/verantwoord-beleggen/stemgedrag
2. Voor hun studie 'From the stockholder to the stakeholder; how sustainability can drive financial outperformance' analyseerden Gordon Clark, Andreas Feiner en Michael Viehs oorspronkelijk meer dan 190 verschillende academische studies over verantwoord ondernemen en verantwoord beleggen. Van de in 2014 uitgebrachte studie verscheen in maart 2015 een geactualiseerde versie waarin het aantal geanalyseerde studies tot boven de 200 was gebracht.

2 Actief beleggen in koplopers en beloften

2.1 Actief beleggen in eigen beheer

Het grootste deel van het vermogen van onze klanten beleggen we actief en in eigen beheer. Hierdoor kunnen we duurzaamheid en goed bestuur een duidelijke plek geven in de beleggingspraktijk.

Actief beleggen betekent dat de ongeveer 90 beheerders van de verschillende portefeuilles niet enkel de marktontwikkelingen volgen (passief), maar hun beleggingsbeslissingen ook baseren op eigen kennis van ondernemingen en marktinzichten.

Het is belangrijk dat onze portefeuillemanagers toegang hebben tot de meest actuele, relevante informatie over duurzaamheid en goed bestuur. Daarvoor hebben we in de afgelopen jaren verschillende instrumenten ontwikkeld.

Daarnaast worden voorstellen voor nieuwe beleggingen (boven een bepaalde omvang) in niet-beursgenoteerde ondernemingen en nieuwe mandaten voor externe beheerders mede-beoordeeld door specialisten op het terrein van duurzaamheid en goed bestuur. Zij hebben niet alleen adviesrecht maar zijn ook betrokken bij het opstellen van de voorwaarden die worden opgenomen in de overeenkomsten die de basis vormen voor de nieuwe beleggingen.

2.2 Beleggen in koplopers en beloften

Belangrijk onderdeel van de nieuwe aanpak voor verantwoord beleggen waartoe onze klanten in 2015 en 2016 hebben besloten is het insluitingsbeleid. Dit houdt in dat we in 2020 alleen nog aandelen en obligaties in bezit willen hebben van bedrijven met voldoende aandacht voor duurzaam en verantwoord ondernemen. Deze bedrijven noemen we koplopers. In bedrijven die achterblijven, zullen we in principe³ alleen nog beleggen wanneer we ze kunnen aanzetten tot verbeteringen. Deze groep achterblijvers noemen we beloften.

Om alle bedrijven te kunnen indelen in koplopers en achterblijvers hebben we in 2016 een beoordelingsproces ontwikkeld op basis van de thema's die binnen het kader van de Verenigde Naties (UN Global Compact) zijn afgesproken over verantwoord ondernemen: mensenrechten, werknemersrechten, milieu en het tegengaan van corruptie. We willen dat bedrijven zich bewust zijn van de belangrijkste risico's die zij op deze terreinen lopen. Ook moeten zij beleid hebben over hoe zij met die risico's omgaan en procedures om dat beleid in praktijk te kunnen brengen. Verder kijken wij of ze betrokken zijn geweest bij grote controverses en calamiteiten zoals corruptie, arbeidsongelukken en milieurampen.

Deze beoordeling doen we per bedrijfstak. In zo'n 60 verschillende bedrijfstakken richten we ons op de risico's die daar het meest relevant zijn. Zo zijn milieuvervuiling en arbeidsveiligheid belangrijke thema's in bijvoorbeeld de olie- en gasector terwijl ze in de financiële wereld minder risico's opleveren. Daar zullen we meer letten op zaken die te maken hebben met bedrijfsethiek, zoals betrokkenheid bij omkoping en corruptie, witwaspraktijken en de vraag of er een goede klokkenluidersregeling is waardoor misstanden aan de orde kunnen worden gesteld.

Daarnaast maken we binnen elke bedrijfstak een onderscheid tussen ontwikkelde en opkomende markten. Binnen al die segmenten gaan we op zoek naar de koplopers. Dankzij dit onderscheid blijft het voor ons mogelijk om in verschillende markten te beleggen. Wanneer we dit onderscheid niet zouden maken, zouden we ons beperken tot de markten die het best gereguleerd zijn. Gezien de omvang van ons belegd vermogen en de noodzaak om risico's te spreiden, is het belangrijk om in principe in alle markten te kunnen beleggen.

Bij beleggingsbeslissingen zullen onze beleggers deze indeling in koplopers en achterblijvers gebruiken. Waar bedrijven gelijk scoren op rendement/risico-verwachtingen zullen zij kiezen voor de koplopers. In achterblijvers mogen

3. Waar het vanuit het perspectief van rendement en risico aantrekkelijk is om in een achterblijver te beleggen die mogelijk pas op langere termijn duurzaamheidsverbeteringen laat zien, blijft dat in principe mogelijk.

onze portefeillemanagers straks alleen nog beleggen wanneer ze hen er toe kunnen aanzetten hun duurzaamheidsprestaties te verbeteren (of wanneer deze bedrijven dit doen uit eigen initiatief). Daarover zullen we concrete doelen afspreken.

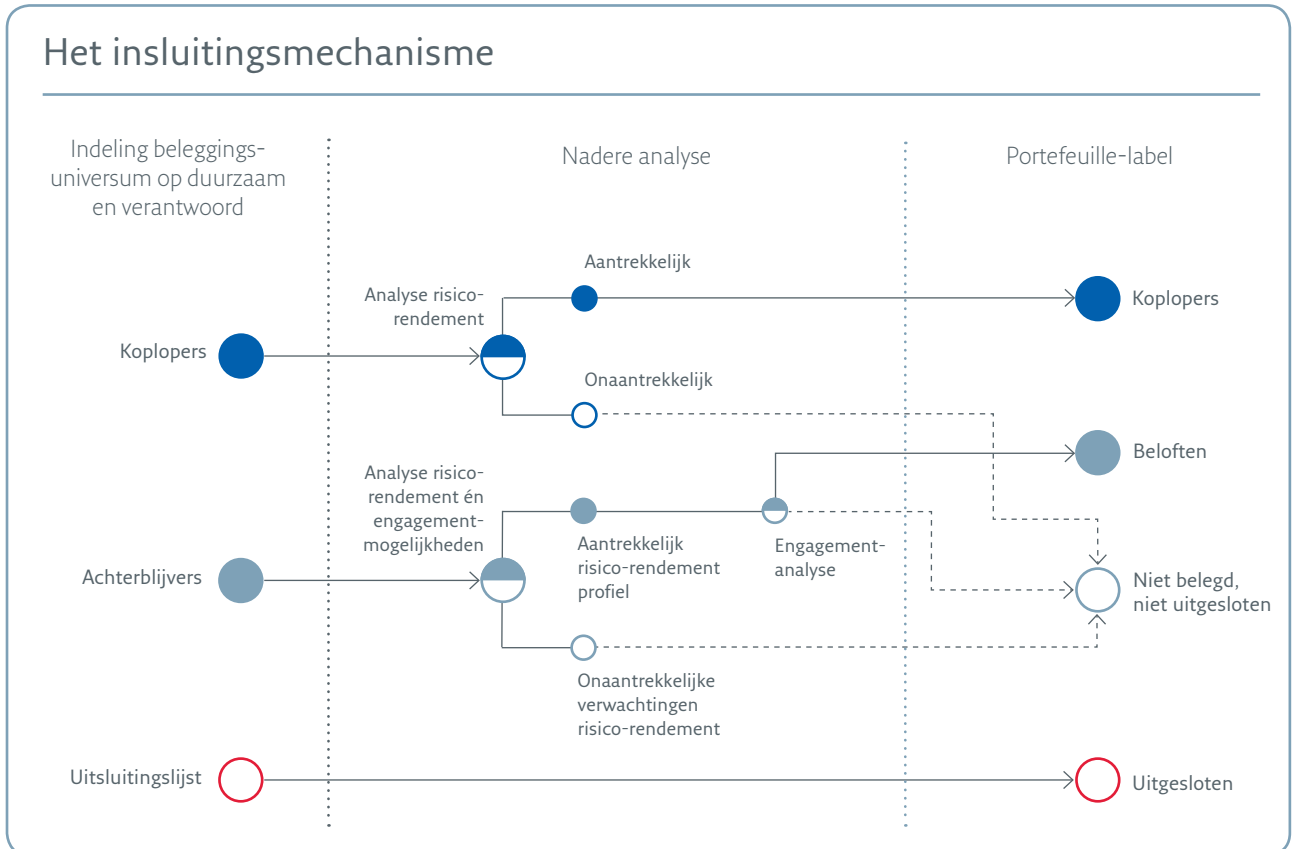
2.3 Hoe werkt de insluitingsaanpak?

Hoe de insluitingsaanpak werkt, staat aangegeven in de figuur hieronder. Naast dit insluitingsbeleid blijft ook ons uitsluitingsbeleid bestaan. Meer informatie daarover staat verderop in dit verslag op pagina 8.

2.4 Nieuw kennismanagementsysteem geeft inzicht in prestaties

In 2020 zal dit insluitingsbeleid zijn ingevoerd in onze portefeuilles met beursgenoteerde aandelen en bedrijfsobligaties. Dan willen wij voor al onze beleggingen een duidelijk beeld hebben van hoe ze voldoen aan onze duurzaamheidseisen.

Noodzakelijk hiervoor is een kennismanagementsysteem dat op een toegankelijke manier inzicht geeft in hoe bedrijven presteren, zowel op rendement en risico als op duurzaam en verantwoord ondernemen. In 2016 hebben we zo'n systeem ontwikkeld voor onze beursgenoteerde aandelen- en vastgoedportefeuilles en de portefeuille met bedrijfsobligaties. In 2017 wordt het operationeel. Hiermee kunnen wij ook zien of bedrijven behoren tot de koplopers of de achterblijvers en welke activiteiten zijn ondernomen om hen op het juiste niveau te brengen.

2.5 Insluiten van alternatieve beleggingen

Het insluitingsbeleid geldt niet alleen voor onze aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles maar ook voor onze alternatieve beleggingen, waarin we veelal niet rechtstreeks beleggen maar via fondsen. Voor deze beleggingen (vastgoed, infrastructuur, private equity, hedgefondsen en grondstoffen) geldt ook dat we in principe een voorkeur hebben voor de beleggingen die het beter doen.

Om de vastgoed- en infrafondsen te kunnen vergelijken, stimuleren wij ze om mee te doen aan de jaarlijkse duurzaamheidsonderzoeken van GRESB en GRESB Infra (zie pagina 15). Voor nieuwe beleggingen is deelname hieraan verplicht. Bij onze infra-beleggingen stimuleren we dat ze niet alleen rapporteren op fonds-niveau, maar ook op het niveau van de achterliggende beleggingen.

Om beter zicht te krijgen op duurzaamheid en verantwoord ondernemerschap bij onze private equity-beleggingen, hebben we in 2016 een nieuwe vragenlijst ontworpen die fondsen moeten invullen voordat wij erin beleggen. Daarbij letten we op hun beleid, hoe ze dat uitvoeren, hoe ze erover rapporteren en hoe ze het monitoren. Ook willen we weten hoe ze omgaan met klimaatverandering en de diversiteit in hun bestuur. Om meer invloed te kunnen uitoefenen op de private equity-sector hebben we deze vragenlijst ontworpen samen met de Principles for Responsible Investing (PRI), de wereldwijde organisatie voor verantwoord beleggers, en het samenwerkingsverband van institutionele beleggers over klimaatverandering (IIGCC). Daarnaast hebben wij meegewerkt aan een due diligence-vragenlijst die managers van private equity-fondsen (general partners) kunnen gebruiken om beter zicht te krijgen op wat de bedrijven in hun fondsen doen aan duurzaamheid en verantwoord ondernemerschap. Ook hebben we bijgedragen aan een soortgelijke vragenlijst van de PRI voor hedgefondsen. Door deze vragenlijsten, die sectorbreed bruikbaar zijn, weten private equity-bedrijven en hedgefondsen beter wat er van hen wordt verwacht.

2.6 Uitsluitingsbeleid blijft bestaan

Al een flink aantal jaren hebben onze klanten als beleid om niet te beleggen in producenten van wapens die verboden zijn volgens internationale verdragen waaraan Nederland zich heeft verbonden. Ook bedrijven die de internationale afspraken schenden over verantwoord ondernemen kunnen ze op de uitsluitingslijst zetten. Dat is de kern van het uitsluitingsbeleid⁴ dat wij uitvoeren en dat ook binnen de nieuwe aanpak zal blijven bestaan.

Concreet betekent dit dat we niet beleggen in bedrijven die betrokken zijn bij het maken van clusterbommen, antipersoons(land)mijnen en chemische en biologische wapens. Bedrijven die kernwapens produceren worden uitgesloten wanneer ze dit doen in tegenspraak met het door Nederland geratificeerde internationale verdrag dat kernwapenverspreiding moet tegengaan. De productie van kernwapens is alleen toegestaan voor en door landen die er volgens dit verdrag over mogen beschikken (Verenigde Staten, Rusland, China, Frankrijk en Groot-Brittannië). Belangrijk in het uitsluitingsbeleid van onze klanten zijn ook de tien uitgangspunten van de UN Global Compact over mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en het tegengaan van corruptie. Een bedrijf dat handelt in tegenspraak met deze uitgangspunten kan worden uitgesloten wanneer het niet lukt om het via een dialoog (engagement) aan te zetten tot voldoende verbeteringen. Dat is dan de laatste stap in een intensief proces dat soms meerdere jaren duurt, waarbij gewerkt wordt met duidelijke eisen en deadlines.

Van de bedrijven waarmee we in 2016 in gesprek waren, werden er zeven verdacht van het mogelijk schenden van de UN Global Compact-afspraken. Daarbij ging het om mensenrechtenschendingen, slecht milieumanagement, omkoping en corruptie, en onethisch gedrag. Met deze bedrijven hebben we meerdere contacten gehad in 2016 (en in eerdere jaren) waarbij we hebben aangedrongen op verbeteringen. Vier van deze bedrijven worden eind 2016

4. Het uitsluitingsbeleid geldt voor de gehele portefeuille. Toch zijn bepaalde beleggingsinstrumenten (indexbeleggingen en ETF's) uitgezonderd omdat anders geen efficiënt portfoliomanagement mogelijk is. Een uitzondering geldt ook voor enkele door externe managers beheerde beleggingen die al in portefeuille zaten voordat het uitsluitingsbeleid (of delen daarvan) van kracht werd (werden).

niet meer beschouwd als mogelijke UN Global Compact-schenders. Met drie andere gaat de dialoog verder omdat er geen of onvoldoende verbeteringen waren.

2.7 Nieuwe uitsluitingen

Begin 2016 is onze uitsluitingslijst uitgebreid met de moeder-bedrijven van twee ondernemingen die al eerder op de lijst waren gezet.

Het Indiase L&T Finance Holding is de grootaandeelhouder van Larsen en Toubro, dat was uitgesloten vanwege mogelijke betrokkenheid bij de productie van kernwapens voor India. Het Zuid-Koreaanse S&T Holdings is groot-aandeelhouder van S&T Dynamics, dat in 2015 werd uitgesloten vanwege de productie van antipersoonsmijnen.

Het Roemeense Aeroteh SA, een producent van clusterwapens, is van de uitsluitingslijst gehaald omdat het niet langer een beursgenoteerde onderneming is. We hebben het toegevoegd aan onze (niet-openbare) lijst met private bedrijven waarin we niet willen beleggen omdat ze handelen in tegenspraak met het beleid van onze klanten.

Eind 2016 staan er 19 beursgenoteerde bedrijven op onze uitsluitingslijst.⁵

Uitgesloten vanwege schending UN Global Compact

PetroChina	China
TEPCO	Japan
Walmart	Verenigde Staten

Uitgesloten vanwege betrokkenheid bij de productie van clusterwapens

Aryt Industries Ltd.	Israël
Ashot Ashkelon	Israël
China Aerospace International Holdings	China
China Spacesat	China
Hanwha Corporation	Zuid-Korea
Motovilikha Plants JSC	Rusland
Norinco International Cooperation Ltd.	China
Orbital ATK	Verenigde Staten
Poongsan Corporation	Zuid-Korea
Poongsan Holdings Corporation	Zuid-Korea
Textron	Verenigde Staten

Uitgesloten vanwege betrokkenheid bij productie van anti-persoonsmijnen

S&T Dynamics Co Ltd	Zuid-Korea
S&T Holdings	Zuid-Korea

Uitgesloten vanwege kernwapenproductie in strijd met Non-proliferatieverdrag

Larsen & Toubro	India
L&T Finance Holdings	India
Walchandnagar Industries Ltd	India

Uitgesloten staatsleningen

Liberia en Ivoorkust hebben we verwijderd van de lijst met landen waarvan we geen staatsleningen willen hebben. Landen komen op die lijst wanneer ze door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties worden gestraft met een wapenembargo. De embargo's tegen Liberia en Ivoorkust werden in 2016 opgeheven.

Eind 2016 staan de volgende landen op de lijst: Centraal-Afrikaanse Republiek, Democratische Republiek Congo, Eritrea, Irak, Iran, Jemen, Libië, Noord-Korea, Soedan, Somalië.

5. Op de uitsluitingslijst staan alleen beursgenoteerde ondernemingen. In contracten met externe managers is vastgelegd dat zij ons uitsluitingsbeleid ook toepassen voor niet-beursgenoteerde ondernemingen. De (niet-uitputtende) lijst die daarvoor wordt gehanteerd, omvat ook nog eens 50 ondernemingen waarvan de meeste betrokken zijn bij clusterwapenproductie. Externe managers hoeven het uitsluitingsbeleid niet toe te passen voor niet-beursgenoteerde beleggingen die al in de portefeuille zaten voordat het uitsluitingsbeleid (of delen daarvan) van kracht werd(en).

3 Beleggen in duurzame ontwikkeling

Al een aantal jaren zijn we actief op zoek naar beleggingen die niet alleen een goed rendement opleveren maar ook bijdragen aan de oplossing van maatschappelijke en milieuvraagstukken. Concreet gaat het hierbij om activiteiten die bijdragen aan oplossingen voor klimaatverandering, waterschaarste, overstromingen, luchtverontreiniging, het verdwijnen van natuurlijke leefomgevingen, uitsterven van diersoorten en de behoefte aan microfinanciering. Beleggingen in farmaceutische bedrijven die bijdragen aan toegankelijke gezondheidszorg in landen met een laag gemiddeld inkomen, vallen ook in deze categorie.

In 2016 hebben we samen met onze klanten besloten om ons met deze beleggingen te richten op de duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties. Om die manier stellen we onze klanten in in staat om actief bij te dragen aan het bereiken van de duurzame ontwikkelingsdoelen van de VN. De naam van deze HSI's zal veranderen in SDI's (Sustainable Development Investments).

3.1 Duurzame ontwikkelingsdoelen van de VN

De duurzame ontwikkelingsdoelen werden in 2015 vastgesteld door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Deze 17 doelen, die weer zijn onderverdeeld in subdoelen, moeten ervoor zorgen dat de wereld zich ontwikkelt in een richting waarin in de behoeften van de huidige generaties kan worden voorzien zonder dat dit ten koste gaat van de mogelijkheden van toekomstige generaties.

De duurzame ontwikkelingsdoelen zijn de opvolgers van de millenniumdoelen die de VN in 2000 vaststelden om in 2015 onder meer honger en extreme armoede uit te bannen. In 2016 hebben we onderzocht in hoeverre de duurzame ontwikkelingsdoelen voor ons als belegger bruikbaar zijn als richtsnoer bij onze duurzame beleggingen. Het antwoord was positief. Alleen de doelen 16 en 17 zijn niet als richtsnoer te gebruiken omdat ze betrekking hebben op duidelijke overheidstaken.

Omdat we willen streven naar meer eenduidigheid in de begrippen die vermogensbeheerders en pensioenfondsen gebruiken als verantwoord belegger, hebben we in 2016 samen met pensioenuitvoerder PGGM gedefinieerd wat we precies onder beleggingen in duurzame ontwikkeling moeten verstaan. De taxonomieën die hiervoor worden ontwikkeld, zullen in 2017 worden gepubliceerd.

3.2 Wat zijn beleggingen in duurzame ontwikkeling?

Beleggingen in duurzame ontwikkeling (SDI's⁶) definiëren we als beleggingen in bedrijven met een positieve invloed op mens en milieu door de producten en diensten die ze produceren of doordat ze een erkend voorloper zijn bij de overgang naar een duurzamere economie. Met deze beleggingen, die ook voldoen aan onze eisen wat betreft financieel risico en rendement, dragen wij bij aan de duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties.

Om te kunnen vaststellen of een onderneming in aanmerking komt als een belegging in duurzame ontwikkeling kijken we allereerst of die onderneming een positieve bijdrage levert aan een van de VN-doelen. Hiervoor hebben we voor alle 'belegbare' duurzame ontwikkelingsdoelen een nadere uitwerking gemaakt (taxonomie) met subdoelen en bedrijfsactiviteiten die aan het bereiken van dat doel bijdragen.

Daarnaast mogen SDI's geen negatieve impact hebben voor de doelstellingen van het beleid van onze klanten. Ook letten we op eventuele betrokkenheid bij grote controverses zoals omkopingsschandalen of calamiteiten als milieurampen.

In 2017 gaan we na welke beleggingen in onze portefeuille kunnen worden aangemerkt als SDI. Wij verwachten dat vrijwel alle HSI's zich ook als SDI kwalificeren. Voor dit

verslag rapporteren we nog volgens de HSI-definitie. In het verslag over 2017 zullen we dat volgens de SDI-definitie doen.

3.3 Beleggingen met hoge duurzaamheidswaarde groeien verder

Onze beleggingen met hoge duurzaamheidswaarde zijn in 2016 toegenomen van 38,5 miljard⁷ tot 44,5 miljard euro. Daarmee liggen we goed op schema voor de 58 miljard die we als gevolg van het nieuwe beleid van onze klanten in 2020 in deze categorie belegd moeten hebben.

Het grootste deel van onze beleggingen met hoge duurzaamheidswaarde bestaat uit duurzaam vastgoed. Daarbij gaat het om de vastgoedbeleggingen die in de hoogste categorie eindigen bij het jaarlijkse duurzaamheidsonderzoek van de Global Real Estate Sustainability Benchmark (GRESB). Het vermogen dat we in deze zogenoemde 'green stars' beleggen, steeg van 21 miljard naar 24,2 miljard euro. Die stijging kwam vooral doordat beleggingen die we in 2015 al hadden, beter zijn gaan presteren op duurzaamheid. Zo wist bijvoorbeeld het Nederlandse Vesteda zijn GRESB-score bijna te verdubbelen, waardoor het zich nu een green star mag noemen.

Van een groei van de beleggingen met hoge duurzaamheidswaarde was ook duidelijk sprake in de portefeuille met (bedrijfs)leningen, waar het aantal green bonds (duurzame obligaties) flink toenam en in de aandelenportefeuille (ontwikkelde markten). Hier zijn we onder andere gaan beleggen in het Belgische materiaaltechnologiebedrijf Umicore, dat sterk is in metaalrecycling en herlaadbare autobatterijen, en het Noorse Tomra Systems, dat onder andere de flesseninnameapparaten maakt die worden gebruikt in supermarkten. Een afname was er bij private equity, waar het fonds met schone technologiebedrijven

6. SDI staat voor Sustainable Development Investment.

7. Het bedrag van 38 miljard dat we rapporteerden in het Verslag Duurzaam en Verantwoord Beleggen over 2015 hebben we iets naar boven bijgesteld naar aanleiding van de verdere ontwikkeling van de HSI-berekeningsmethode.

aan het einde van zijn levenscyclus zit. Dit betekent dat de bedrijven in dit fonds worden verkocht.

3.4 Toename beleggingen in hernieuwbare energie

Onze beleggingen in hernieuwbare energie zijn in 2016 met zo'n 25% toegenomen. Eind 2015 hadden we hierin 2,6 miljard euro belegd, eind 2016 was dat 3,2 miljard euro.

De toename was vooral groot in onze (bedrijfs)obligatieportefeuille. Een flink deel van de green bonds die we in 2016 verwierven, droeg hieraan bij. Een grote toename was er ook in de infraportefeuille, waar we voor ruim 96 miljoen euro aan leningen hebben verschaft aan Essel Green Energy en ACME Cleantech. Deze beide Indiase bedrijven, die samen goed zijn voor een opwekkingscapaciteit van meer dan 650 MW aan zonne-energie, gaan dit geld gebruiken voor de aanleg van nieuwe zonneparken in verschillende Indiase provincies. Met hulp van onze lening kunnen ze hun capaciteit met ongeveer de helft⁸ vergroten.

3.5 Green bonds

We zijn meer gaan beleggen in green bonds (duurzame obligaties). Eind 2016 hebben we er 59 ter waarde van 1,9 miljard euro. Een jaar eerder waren dat er nog 38, goed voor 1,03 miljard euro.

Green bonds worden uitgegeven door bedrijven en overheden voor de financiering van duurzame projecten, meestal op milieugebied. Via onze green bonds dragen we bij aan meerdere van de VN-doelen, verreweg het meest aan: betaalbare en duurzame energie. Via obligaties die we in 2016 aan onze portefeuille hebben toegevoegd, dragen we bij aan de financiering van een groot windmolenpark in

Kansas (VS) en van het kabelnetwerk dat windenergie van de Noordzee aan land brengt. Via een green bond van de Nederlandse hypotheekverstrekker Obvion zijn we voor 80 miljoen euro gaan beleggen in energiezuinige woningen. Met een green bond die koffieketen Starbucks uitbracht, dragen wij bij aan duurzame koffieproductie met een eerlijke beloning voor de plukkers.

In totaal is zo'n 3% van onze obligatieportefeuille belegd in green bonds. Vorig jaar was dat nog 1,7%.

3.6 Samenwerken met andere financiële instellingen

Hoe grote beleggers er aan kunnen bijdragen dat meer geld beschikbaar komt voor de duurzame ontwikkelingsdoelen, is onderwerp van het rapport dat wij samen met 17 andere Nederlandse financiële instellingen, in december aanboden aan minister Ploumen van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking en directeur Elderson van De Nederlandse Bank.

Om de doelen in 2030 daadwerkelijk te kunnen realiseren, zal naar schatting jaarlijks wereldwijd zo'n 5.000 tot 7.000 miljard dollar geïnvesteerd moeten worden. De 18 instellingen, waaronder banken als ABN AMRO en ING en verzekeraars NN, Aegon en Delta Lloyd, benadrukten dat het ook voor hun aandeelhouders en zakelijke relaties van belang is om de duurzame ontwikkelingsdoelen te laten meewegen bij hun beleggingsbeslissingen.

8. Onze (achtergestelde) lening maakt het voor beide bedrijven mogelijk om daar bovenop nog een niet-achtergestelde lening aan te trekken die ruim twee keer zo groot is.

4 Verduurzaming bedrijven

Mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en het tegengaan van corruptie. Dat zijn de thema's van de UN Global Compact-afspraken die aan de basis liggen van ons beleid. Over deze thema's spreken we ook met de ondernemingen waarin wij beleggen.

Van bedrijven waarin wij beleggen, verwachten we dat zij goed zicht hebben op de milieurisico's die ze lopen en een beleid hebben vastgesteld over hoe ze daarmee omgaan. Klimaatverandering is daarbij het belangrijkste onderwerp. Verder hebben we met onze klanten afspraken gemaakt over wat we voor hen willen bereiken op specifieke thema's. Daarnaast spelen we in op de actualiteit, bijvoorbeeld naar aanleiding van incidenten waarbij individuele beleggingen zijn betrokken. Ook willen we tijdig anticiperen op problemen die een grote rol kunnen gaan spelen in hele sectoren.

4.1 Stemmen over klimaatmaatregelen

Wij willen dat de olie- en mijnbouwbedrijven waarin we beleggen nadenken over de gevolgen die klimaatverandering kan hebben voor hun bedrijfsvoering. Maatregelen die overheden nemen om de CO₂-uitstoot te beperken, kunnen ervoor zorgen dat de vraag naar olie sneller daalt dan verwacht. Bij hun investeringsbeslissingen moeten bedrijven er rekening mee houden dat ze straks niet met voorraden blijven zitten die niet meer op een rendabele manier uit de grond kunnen worden gehaald.

Samen met andere aandeelhouders hebben we er bij oliebedrijf ExxonMobil op aangedrongen dat het bedrijf jaarlijks rapporteert over hoe het om denkt te gaan met (mogelijke) maatregelen van overheden om klimaatverandering tegen te gaan, ook met de strenge maatregelen die nodig zijn om de wereldwijde temperatuurstijging te beperken tot maximaal 2 graden Celsius. Een voorstel hiervoor op de aandeelhoudersvergadering wist het ondanks onze steun niet te halen (38% van de aandeelhouders was voor). Een (grote) meerderheid was er wel voor soortgelijke voorstellen op de aandeelhoudersvergaderingen van mijnbouwbedrijven Rio Tinto, Glencore en Anglo American die mede door ons waren ingediend. Hierbij hebben we samengewerkt met andere beleggers

in de zogenoemde Aiming for A-coalitie die de grootste mijnbouw- en nutsbedrijven die genoteerd zijn aan de beurs in Groot-Brittannië probeert aan te zetten tot minder CO₂-uitstoot.

Op de aandeelhoudersvergadering van Shell hebben we tegen de resolutie gestemd die het bedrijf opriep om niet langer te zoeken naar nieuwe olievoorraden en in 2030 volledig overgeschakeld te zijn op hernieuwbare energie. Wij vinden het niet de taak van de aandeelhouders om de transitiestrategie van Shell te bepalen, maar van de Raad van Bestuur. Wel hebben we waardering voor de manier waarop de initiatiefnemers bijdragen aan de bewustwording over klimaatverandering.

4.2 Bonussen koppelen aan verduurzaming

Met verschillende olie- en gasbedrijven hebben we gesproken over het koppelen van de beloning van bestuurders aan duurzaamheidsdoelen.

Het Noorse oliebedrijf Statoil gaf ons meer inzicht in hoe het zijn uitvoerende bestuurders belooft. Bij Statoil zijn beloningen niet alleen gekoppeld aan financiële prestaties maar ook aan het streven om koploper in de sector te worden als het gaat om veiligheid en duurzaamheid. Concrete doelen zijn afgesproken over het terugbrengen van de CO₂-uitstoot en van het aantal grotere ongelukken. Shell-bestuurders worden inmiddels gestimuleerd om meer in te zetten op hernieuwbare energie doordat hun bonus mede afhangt van de vermindering van de CO₂-uitstoot bij drie bedrijfsonderdelen.

4.3 CO₂-voetafdruk aandelenportefeuille daalt fors

De beheerders van onze aandelenportefeuille hebben in 2016 voor het eerst een target gekregen voor de hoeveelheid CO₂ die de bedrijven in hun deel van de portefeuille maximaal mogen uitstoten. Door dit CO₂-plafond de komende jaren steeds te verlagen, werken we stapsgewijs toe naar een reductie van de CO₂-voetafdruk van onze aandelenportefeuille die in 2020 (per belegde euro) 25% lager moet liggen dan in 2014 (zie kader).

Met deze reductie dragen we niet alleen bij aan het tegengaan van klimaatverandering, maar zorgen we er ook voor dat onze beleggingsportefeuille minder risico's loopt als gevolg van maatregelen die overheden (kunnen) treffen als onderdeel van hun klimaatbeleid, zoals een hogere heffing op het uitstoten van broeikasgas.

Vier jaar geleden behoorden wij tot de eerste beleggers die de CO₂-voetafdruk van hun aandelenportefeuille in kaart brachten. De cijfers hierover die we in onze verslagen over 2013, 2014 en 2015 publiceerden, werden eens per jaar berekend. Om het mogelijk te maken dat portefeuillemanagers bij hun beleggingsbeslissingen op minder CO₂-uitstoot kunnen sturen, hebben we in 2016 een datasysteem ontwikkeld dat een dagelijks inzicht geeft in hun aandeel in de CO₂ -uitstoot van de bedrijven waarin ze beleggen.

Bij elkaar opgeteld stoten de bedrijven in onze aandelenportefeuille eind 2016 29,5 miljoen ton CO₂ uit die voor onze rekening komt. Waar eind 2015 nog sprake was van een stijging van onze absolute CO₂-voetafdruk met 5% ten opzichte van 2014, daalde onze totale uitstoot in 2016 met 22% ten opzichte van 2015. In absolute cijfers verminderde onze uitstoot met 8,2 miljoen ton, wat overeenkomt met de hoeveelheid CO₂ die 3,3 miljoen auto's in Nederland in een heel jaar uitstoten.

Wanneer wordt gekeken naar de uitstoot per belegde euro, is er eind 2016 een daling van 16% ten opzicht van ons referentiejaar 2014. Deze vrij forse reductie is deels een reactie op de onbedoelde toename in 2015. Om een herhaling daarvan te voorkomen, zijn vrij ruime marges ingebouwd, zowel bij de toedeling van de targets aan de verschillende portefeuilles als bij de verdere doorvertaling daarvan binnen die portefeuilles.

Daarnaast waren er duidelijke reducties over de gehele portefeuille. Een grote afname kwam tot stand na de splitsing van de Duitse energiebedrijven RWE en E.ON in

afzonderlijke delen voor fossiele energieopwekking en voor duurzame activiteiten. Onze beleggingen in de fossiele delen van deze energiebedrijven zijn eind 2016 bijna volledig afgebouwd.

Ontwikkeling CO₂-voetafdruk

2014	100%
2016 ⁹	84%
Doel 2020	75%

Hoe berekenen we onze CO₂-voetafdruk?

Voor het bepalen van onze voetafdruk kijken we hoeveel van de CO₂-uitstoot van de bedrijven in onze aandelenportefeuille voor onze rekening komt gezien het percentage van de aandelen van die bedrijven dat wij bezitten. Hiervoor letten we op de CO₂ die bedrijven zelf uitstoten en de CO₂ die wordt uitgestoten bij de productie van de door hen ingekochte energie (de zogenoemde scope 1 en 2 emissies). Voor de bedrijven waarover onze dataleverancier geen gegevens heeft (zo'n 3% van onze portefeuillewaarde) maken we gebruik van industriegemiddelden. De CO₂-voetafdruk moet dan ook worden gezien als een zo goed mogelijke inschatting. De methodologie wordt steeds verder verfijnd.

Voor het bepalen van onze voetafdruk over 2014 zijn we uitgegaan van uitstootcijfers die beschikbaar waren op 30 september 2014 en onze aandelenportefeuille van 31 maart 2015. Omdat dit cijfer het referentiepunt voor onze reductiedoelstelling van min 25% in 2020 is, gebruiken we voor de overige jaren dezelfde meetdata.

Bij het berekenen van de CO₂-voetafdruk per belegde euro maken wij gebruik van het prijspeil van investeringen in 2015. Hierdoor voorkomen we dat sterke dalingen en stijgingen in de aandelenprijzen invloed hebben op de relatieve CO₂-voetafdruk. Ook corrigeren wij voor de verdeling in de portfolio's in ontwikkelde- en opkomende economieën tussen nu en 2015. Het resultaat is dat de getoonde reducties enkel het gevolg zijn van de keuzes van onze beleggers en van de afnames in de CO₂-uitstoot van de bedrijven waarin wij beleggen.

9. In 2015 hebben we geen relatieve voetafdruk ontwikkeld omdat de methodiek nog in ontwikkeling was. Onze absolute voetafdruk was toen 37,5 miljoen ton CO₂.

Met hoeveel veranderde de milieuoetadruk van het vastgoed waarin we beleggen? ¹⁰

-122.000

megawattuur energie
(= jaarlijks energie-
verbruik alle huishoudens
in Schiedam)

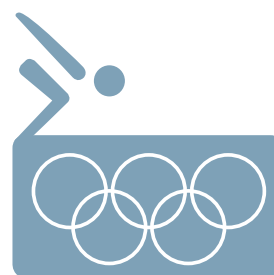
2015: - 920.000 megawattuur

-128 miljoen

kilo CO₂ (= jaarlijkse
uitstoot van 54.000 auto's)

2015: uitstoot -140.000 auto's

+ 62 miljoen

liter water (= inhoud
van 25 Olympische
zwembaden)

2015: -1.668 Olympische
zwembaden

4.4 Verduurzaming vastgoed vordert

De afgelopen jaren hebben we flinke stappen gezet bij het verduurzamen van het vastgoed waarin we beleggen.

Ook in 2016 boekten we daarbij vooruitgang, al was die kleiner dan in 2015 en 2014. Dat blijkt uit het jaarlijkse onderzoek van de Global Real Estate Sustainability Benchmark (GRESB).

GRESB, dat in 2009 mede door ons werd opgericht om de duurzaamheidsprestaties van vastgoed te meten, doet jaarlijks een vergelijkend onderzoek waarbij wordt gekeken naar milieufactoren en zaken als werkveiligheid, het betrekken van belanghebbenden en het tegengaan van omkoping. Onze beleggingen scoren goed in het GRESB-

overzicht. Terwijl de GRESB-deelnemers gemiddeld 60 punten halen op een schaal van 0 tot 100, behaalt onze vastgoedportefeuille een score van 68.

De uitkomsten van het GRESB-onderzoek gebruiken we in gesprekken met de fondsen en bedrijven over hoe zij hun prestaties kunnen verbeteren. Eerdere gesprekken die we voerden met Vesteda leidden er in 2016 toe dat de GRESB-score van de Nederlandse woningverhuurder flink steeg.

4.5 Aanpak vastgoed toepassen op infrastructuur

74 procent van onze infrastructuurbeleggingen (uitgedrukt in belegd vermogen) heeft in 2016 deelgenomen aan het eerste GRESB-onderzoek voor infrastructuur. Dit is een nieuw

10. De gepubliceerde cijfers hebben betrekking op de besparingen die zijn gerealiseerd in het voorafgaande jaar ten opzicht van het jaar daarvoor. Het gaat hier om de totale besparingen die de vastgoedbedrijven waarin wij beleggen aan GRESB hebben gerapporteerd. Ze zijn niet gerelateerd aan het aandeel dat wij ervan bezitten.

instrument om duurzaamheidsprestaties van infrastructuurbeleggingen te meten, dat we samen met tien internationale beleggers hebben ontwikkeld.

De uitkomsten hiervan gaan we gebruiken om in gesprek te gaan over waar en hoe infrastructuurfondsen hun prestaties kunnen verbeteren.

Nog niet alle fondsen waarin we beleggen, rapporteren ook over de individuele bezittingen binnen hun fonds (voor 33% van onze beleggingen hebben we die scores al wel). Voor een aantal fondsen is het lastig om op dit niveau te rapporteren omdat ze actief zijn op veel verschillende terreinen: windmolens, wegen, havens, waterzuiveringsinstallaties.

Ons streven is dat GRESB Infra de standaard wordt in de sector. Van al onze infrabeleggingen verwachten we dat ze hieraan gaan deelnemen. Voor nieuwe beleggingen leggen we dit sinds 2016 contractueel vast.

BP stopt boorplannen voor Australische kust

Het Britse olie- en gasbedrijf BP kondigde aan om te stoppen met de voorbereidingen voor diepzeeboringen in de Grote Australische Bocht. Dat deze plannen onder de kust van zuid-Australië vanuit milieuperspectief omstreden zijn (vanwege onder andere de aanwezigheid van walvissen en andere bedreigde diersoorten), werd ons duidelijk dankzij actievoerders op de BP-aandeelhoudersvergadering in Londen. Nadat we informatie hadden ingewonnen bij maatschappelijke organisaties waarmee we eerder hadden samengewerkt bij een soortgelijk project (Greenpeace en ShareAction), hebben we onze zorgen uitgesproken bij BP. Enerzijds over hun plannen over hoe om te gaan met weglekkende olie, anderzijds over de economische vooruitzichten van het project. Omdat de ontwikkeling van nieuwe wingebieden jaren kan duren, hadden we twijfels over de mogelijkheid om het project rendabel te maken, zeker gezien de Klimaatafspraken van Parijs. Niet lang na onze gesprekken kondigde BP aan te stoppen met het project omdat het niet meer paste in de strategie die eerder in 2016 was herzien.

4.5 Kinderarbeid in kobaltwinning

Mede naar aanleiding van een onderzoek van Amnesty International over de inzet van kinderen bij de kobaltwinning in Congo (DRC), hebben wij hiernaar geïnformeerd bij een aantal bedrijven waarin wij beleggen. Toen de respons mager bleek, hebben wij een coalitie van 23 grote beleggers tot stand gebracht om dit probleem aan te pakken.

Kobalt is een steeds belangrijker wordende grondstof die essentieel is voor oplaadbare batterijen, bijvoorbeeld voor mobiele telefoons en elektrische auto's. Ongeveer de helft van de wereldvoorraad van kobalt zit in de Congolese bodem. Via doorgaans meerdere tussenschakels (soms is er sprake van acht schakels: mijnwerkers, opkopers, smelters etc.), komt de kobalt bij de grote elektronica-, auto- en batterijproducenten waarin wij beleggen. Dertien daarvan hebben we met onze beleggerscoalitie benaderd met de vraag wat zij doen om te voorkomen dat er bij de winning van hun kobalt kinderen worden ingezet.

Computermaker Apple reageerde hierop door zijn aanpak publiekelijk bekend te maken. Twee andere grote bedrijven hebben aangekondigd hier binnenkort ook mee te komen. Aan de vereniging van grote elektronicabedrijven (Electronic Industry Citizenship Coalition) hebben we verzocht om de aandacht voor kobalt op te nemen in haar richtlijnen voor grondstofwinning. Op het forum dat de Verenigde Naties jaarlijks organiseert over de rol van het bedrijfsleven bij de bescherming van mensenrechten, hebben we onderstreept wat het belang hiervan is voor grote beleggers. Ook bij de Chinese Kamer van Koophandel hebben we aandacht gevraagd om de inzet van kinderen bij kobaltwinning tegen te gaan; veel bedrijven in de tussenhandel zijn in Chinese handen.

In 2017 zullen we deze benadering blijven volgen. Door druk te blijven zetten op de grote bedrijven verwachten we dat het probleem effectief zal worden aangepakt, ook bij de tussenhandel die wij zelf niet rechtstreeks kunnen bereiken omdat het hierbij gaat om bedrijven die voor ons niet belegbaar zijn.

4.6 Kinderarbeid in de cacao

Tijdens gesprekken met grote cacao- en chocoladebedrijven als Nestlé, Mondelez en The Hershey Company hebben we aangedrongen op een eenduidige aanpak om kinderarbeid uit de hele productieketen te elimineren.

Daarbij zouden zij zich moeten binden aan sector-initiatieven als het CocoaAction-programma waarin cacao- en chocoladebedrijven samenwerken aan een verdere verduurzaming van hun sector. Belangrijk zijn maatregelen die de oorzaken aanpakken die aan de bron van kinderarbeid liggen, zoals beter toegankelijk onderwijs, een hogere arbeidsproductiviteit en hogere lonen waardoor het werk ook voor volwassenen aantrekkelijk wordt. Bij CocoaAction hebben we aangedrongen op ambitieuze doelstellingen op dit terrein en transparantie over wat wel en niet lukt.

Cacaoleverancier Barry Callebaut heeft ons advies om heldere en ambitieuze doelstellingen te formuleren overgenomen in zijn nieuwe duurzaamheidsstrategie, die onder meer gericht is op het uitbannen van kinderarbeid in 2025.

4.7 Bedrijven met een eigen beleid

Het Nederlandse Arcadis publiceerde eind 2016 een eigen beleid voor mensen- en arbeidsrechten. Tijdens gesprekken met bestuurders hadden wij hierop aangedrongen omdat het ingenieurs-, ontwerp- en adviesbureau betrokken is bij grote infrastructurele werken in verschillende landen variërend van de nieuwe kustwering in Katwijk tot het openbaarvervoerstelsel in Jeddah (Saudi-Arabië). Dit soort projecten kan grote gevolgen hebben voor de lokale bevolking en voor de werknemers die ze moeten uitvoeren.

Op de aandeelhoudersvergadering van de Amerikaanse sigarettenfabrikant Philip Morris steunden we een motie die de onderneming oproep om een mensenrechtenbeleid op te zetten met daarin aandacht voor het recht op gezondheid. Ook zou de onderneming ervoor moeten

zorgen dat haar lobby- en marketingactiviteiten niet de inspanningen ondermijnen van nationale overheden om de gezondheid van hun burgers te beschermen. Alhoewel Philip Morris lid is geworden van de UN Global Compact en een code heeft voor het werken op tabaksplantages, denken we dat het belangrijk is dat het bedrijf een breder mensenrechtenbeleid opzet. Met 18% van de stemmen vóór werd de motie verworpen.

Datzelfde lot trof het verzoek aan het Amerikaanse internetverzendbedrijf Amazon.com om meer te rapporteren over zijn inspanningen voor het voorkomen van mensenrechtenschendingen, ook bij leveranciers en afnemers. Daarbij werd onder meer verwezen naar een conflict van het bedrijf met Duitse vakbonden over lonen die onder het wettelijke minimum zouden liggen. Alhoewel de motie werd verworpen, was de steun ervoor (25%) beduidend groter dan die voor een vergelijkbare motie in 2015 die maar door 5% werd gesteund.

Ook geen succes hadden moties die we ondersteunden bij meerdere Amerikaanse bedrijven over het voorleggen van eventuele beschuldigingen van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen aan de nationale contactpunten die hiervoor zijn ingesteld door de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO). Die zouden zich dan ook moeten kunnen buigen over schendingen van arbeidsrechten zoals het recht van vereniging en het collectief onderhandelen over arbeidsvoorwaarden, het afschaffen van alle vormen van gedwongen werk en het uitbannen van kinderarbeid en discriminatie op de werkplek. Bij tabaksbedrijven Altria, Philip Morris, Reynolds American en snackbedrijf Mondelez schommelde de steun hiervoor tussen de 5 en 9%.

4.8 Private equity

Een Amerikaanse private equity-manager waarin we eerder bewust niet belegden, onder andere omdat er geen duurzaamheidsbeleid was, stelde in 2016 alsnog een beleid op dat van toepassing is op de ruim vijftig bedrijven waarin deze manager is belegd.

5 Goed ondernemingsbestuur

Wij hechten grote waarde aan goede ondernemingsbesturen die gevarieerd zijn samengesteld, een duidelijke taakverdeling kennen tussen uitvoering en toezicht en voldoende aandacht hebben voor minderheidsaandeelhouders als pensioenfondsen.

5.1 Toezicht en uitvoering apart

Terwijl het in Europa vaak zo is dat bedrijven de uitvoering en het toezicht hebben gescheiden, is het in Amerika heel gewoon dat de eerstverantwoordelijke voor de uitvoering tevens de eerstverantwoordelijke is voor het toezicht op die uitvoering,¹¹ iets meer dan de helft van de bedrijven in de 500-index van Standard & Poor's combineert de functies van CEO en voorzitter.

Een analyse van Credit Suisse uit 2016¹² laat zien dat de aandelen van bedrijven die beide functies hebben gescheiden de afgelopen tien jaar meer in waarde stegen dan bedrijven met een functiecombinatie.

Dat we het belangrijk vinden dat voorzitters van ondernemingen onafhankelijk toezicht kunnen uitoefenen op de uitvoerende leden van het bestuur, hebben we ook benadrukt in een brief aan 22 grote Amerikaanse vastgoedbedrijven. In deze brief, waarmee we duidelijk wilden maken wat wij van deze beleggingen verwachten, kondigen we ook aan meer te gaan letten op reductie van energieverbruik en CO₂-uitstoot en het tegengaan van omkoping en corruptie.

5.2 Stemmen over bestuurders

In totaal hebben we in 2016 op zo'n 2.500 aandeelhoudersvergaderingen gestemd over zo'n 18.000 bestuurders. Bijna 85% van de voorgestelde kandidaten kon op onze steun rekenen. Bij 11% was dat niet het geval en stemden we tegen, bijvoorbeeld omdat kandidaten niet onafhankelijk genoeg waren of al te veel bestuursfuncties hadden.

5.3 Een goed beloningsbeleid

Voor het eerst sinds jaren hebben we vaker voor dan tegen beloningsvoorstellen gestemd. Aangezien ons stembeleid niet wezenlijk is veranderd, lijkt dit het gevolg te zijn van een beter beloningsbeleid bij de bedrijven waarin we beleggen.

In 2016 stemden we op zo'n 1.500 aandeelhoudersvergaderingen over ruim 1.600 beloningsvoorstellen. Bij 52% van de voorstellen was dit een stem voor, bij 47% tegen. In 2015 lag die verhouding andersom toen slechts 45% van de voorstellen op onze instemming kon rekenen en we bij 52% tegen stemden. Met name in de Verenigde Staten was sprake van een duidelijke vooruitgang. In 2015 steunden we daar nog geen kwart van de voorstellen (22%). In 2016 was dat meer dan een derde (35%). Met acht van de 115 bedrijven waar we eerder tegenstemden en in 2016 voor, hebben we in de afgelopen jaren gesprekken gevoerd over hun beloningsbeleid.

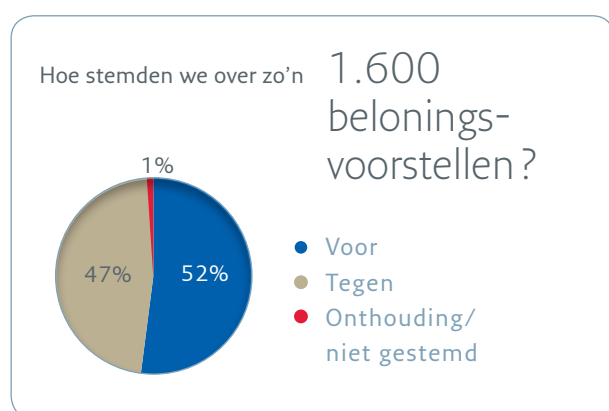
Belangrijke redenen om tegen te stemmen waren: te royale vertrekregelingen, onvoldoende relatie tussen de beloning en de prestatie die ervoor moest worden geleverd en onduidelijke regelingen. Voorstellen die de beloning koppelden aan het realiseren van uitdagende prestaties die voldoende bijdragen aan de strategische langetermijndoelen van een onderneming, konden in het algemeen wel op onze steun rekenen.

11. De uitvoerende en toezichthoudende bestuurders die in Nederland vaak in een Raad van Bestuur en een aparte Raad van Commissarissen zitten, zitten in Angelsaksische landen samen in een zogenoemde one-tier board.

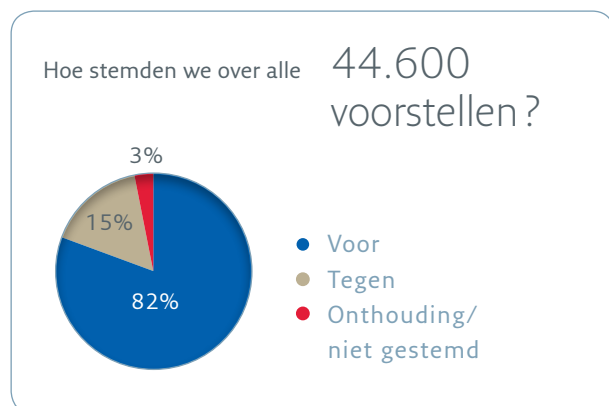
12. Credit Suisse, Global Equity Research 5 August 2016: Should S&P500 Chair and CEO roles be separated?

Ahold kwam terug van zijn voornemen om bestuursleden een speciale bonus toe te kennen als ze een succes zouden maken van de fusie met de Belgische supermarktketen Delhaize. Wij hadden hier bezwaar tegen gemaakt omdat fusies en overnames behoren tot het reguliere werk van bestuurders.

Ook met bestuurders bij Unilever, Shell en Philips hebben we gesproken over het beloningsbeleid.

Ter vergelijking:

5.4 Nieuw beloningsbeleid bij Volkswagen

In drie gesprekken met de voorzitter van de Raad van Commissarissen van Volkswagen hebben we gewezen op de noodzaak van een opener bedrijfscultuur en meer onafhankelijke commissarissen.

Die gesprekken voerden we mede naar aanleiding van het schandaal met de sjoemelsoftware die de Duitse autoproducent gebruikte om de CO₂-uitstoot van zijn auto's in de Verenigde Staten gunstiger voor te stellen. In die gesprekken hebben we ook aangedrongen op aanpassingen van het beloningsbeleid. Volkswagen heeft inmiddels een nieuw beloningsbeleid voor zijn bestuurders, waarin meer waarde wordt toegekend aan niet-financiële prestaties zoals de tevredenheid van medewerkers en klanten.

5.5 Tata

Samen met twaalf andere grote beleggers hebben we bij het Indiase Tata aangedrongen op een betere inrichting van het bestuur.

Naar aanleiding van de bestuurscrisis eind 2016 bij Tata Sons, hebben we gesproken met verschillende bestuurders. Het niet-beursgenoteerde Tata Sons is de grootste aandeelhouder van de verschillende Tata-bedrijven (waaronder Tata Steel en Tata Motors) waarin wij eind 2016 voor 382 miljoen euro hadden belegd. We hebben aangegeven dat we graag zien dat de onafhankelijkheid van de Tata-bestuurders toeneemt en de positie van de (minderheids-) aandeelhouders wordt versterkt.

5.5 Omkoping door Samsung Electronics

De raad van bestuur van Samsung Electronics hebben we gevraagd om een diepgaand onderzoek naar de betrokkenheid van het bedrijf bij het omkopschandaal dat voor grote politieke onrust zorgde in Zuid-Korea.

Het bedrijf zou grote sommen geld hebben gegeven aan stichtingen die beheerd worden door een vertrouweling van de president. Wij willen dat wordt uitgezocht om hoeveel het gaat en wat het bedrijf gaat doen om dit soort praktijken in de toekomst te voorkomen. Onder meer zal gewerkt moeten worden aan een beter toezicht en een andere cultuur. Ook moet er een einde komen aan de gewoonte om oud-politici op te nemen in het bestuur.

6 Verduurzaming financiële markten

Door onze inzichten en ervaringen te delen met anderen, willen we bijdragen aan een verdere verduurzaming van de financiële markten.

6.1 Meer aandacht voor duurzaamheid bij financiële dienstverleners

We spelen een actieve rol in de projecten die De Nederlandse Bank heeft opgezet voor een verdere verduurzaming van de financiële sector. Dit gebeurt binnen het Platform voor Duurzame Financiering waarin pensioenfondsen, banken, verzekeraars, toezichthouders en de overheid samenwerken.

We leidden de werkgroep die voor het platform een plan ontwikkelde voor een opleidingsprogramma over duurzaamheid voor managers en bestuurders in de financiële sector. Samen met anderen hebben we een bijeenkomst voorbereid voor communicatiedeskundigen die ertoe moet bijdragen dat banken, verzekeraars en pensioenfondsen van elkaar leren hoe ze beter met klanten en deelnemers kunnen communiceren over verantwoord beleggen.¹³ Onze directeur voor duurzaamheid en goed bestuur is eind 2016 benoemd in de adviesgroep die de Europese Commissie in 2017 gaat adviseren over hoe de EU financiële markten kan stimuleren duurzamer te opereren.

6.1 Serieus werk maken van klimaatafspraken

Het internationale samenwerkingsverband van beleggers met zorgen over klimaatverandering (IIGCC), waarin wij al enkele jaren actief zijn, heeft een oproep verstuurd aan de leiders van de grootste economieën om serieus werk te maken van de klimaatafspraken van Parijs.

Samen met tien andere Nederlandse financiële instellingen (pensioenuitvoerders, -fondsen en banken) werken we aan gezamenlijke methodes om onze invloed op klimaatverandering te meten. Daarbij gaat het zowel om positieve

invloed door bijvoorbeeld beleggingen in hernieuwbare energieopwekking, als negatieve invloed door middel van fossiele energiebeleggingen. Binnen het Platform Carbon Accounting Financials (PCAF), dat eind 2015 ten tijde van de Klimaatop in Parijs werd opgericht, leiden wij de werkgroep die dit uitwerkt voor de beursgenoteerde aandelen. Andere werkgroepen doen dit voor project-financiering, staatsobligaties en hypotheek.

6.3 Mensenrechtenbenchmark

Een van onze duurzaamheidsspecialisten was betrokken bij het opstellen van de zogenoemde Corporate Human Rights Benchmark.

Deze benchmark gaat bedrijven vergelijken op hun prestaties op het gebied van mensenrechten. In 2017 wordt de eerste pilot gepubliceerd waarin honderd bedrijven in drie sectoren (kleding, grondstoffen en voeding) met elkaar worden vergeleken. Voor ons als belegger zal hierdoor meer informatie beschikbaar komen die als input kan dienen voor de gesprekken die wij met bedrijven voeren over mogelijke verbeteringen van hun bedrijfspraktijk.

6.4 Verslag aan de PRI

In het jaarlijkse rapport van de Principles for Responsible Investing (PRI) over hoe pensioenfondsen en asset managers presteren als verantwoord belegger, kregen wij in 2016 in alle relevante beleggingscategorieën de hoogste of op een na hoogste score.¹⁴

Bij de PRI zijn wereldwijd meer dan 1.400 pensioenfondsen en vermogensbeheerders aangesloten die gezamenlijk meer dan 60 biljoen US dollar beheren. Op basis van een vragenlijst die fondsen zelf invullen, beoordeelt de PRI jaarlijks hoe ze presteren ten opzichte van vergelijkbare fondsen. APG is PRI-lid sinds het begin in 2006.

13. Zowel het opleidingsprogramma als de bijeenkomst hebben in de eerste helft van 2017 plaatsgevonden.

14. Assessment Report 2016 APG AM is te vinden op <https://www.unpri.org/signatory-directory/>.

6.5 Regels voor ondernemingsbestuur

De mogelijkheid om commissarissen van een bedrijf te belonen met aandelen in dat bedrijf, is niet opgenomen in de nieuwe Nederlandse Corporate Governance-code die eind 2016 werd gepubliceerd. Omdat commissarissen die met aandelen worden beloond, lastiger onafhankelijk toezicht kunnen uitoefenen, hadden wij bezwaar gemaakt tegen een eerder voorstel van de commissie die de code vernieuwde, om dit aspect wel in de code op te nemen.

Ondanks dat de commissie niet inging op ons verzoek voor scherpere onafhankelijkheidseisen voor auditcommissies, is deze code duidelijk beter dan de oude code uit 2008. De focus op waarde-creatie op de lange termijn en op bedrijfscultuur is een goede vooruitgang.

Duidelijke verbeteringen zitten er ook in de vernieuwde Duitse Corporate Governance-code die begin 2017 verscheen. Daarin wordt aanbevolen dat de bestuursvoorzitter van bedrijven beschikbaar moet zijn voor gesprekken met beleggers waardoor de communicatie tussen aandeelhouders en de Raad van Commissarissen zal verbeteren. Aanbevolen wordt ook om een klokkenluidersregeling op te zetten waarmee misstanden aan de orde kunnen worden gesteld. De directeur voor duurzaamheid en goed bestuur van onze beleggingsorganisatie is lid van de commissie die aan de vernieuwing van de Duitse code werkte en toeziet op de toepassing daarvan.

6.6 Individueel aanspreekbare bestuurders

Zeventien Zweedse bedrijven hebben gehoor gegeven aan ons verzoek om bestuurders voortaan individueel voor te dragen bij verkiezingen op aandeelhoudersvergaderingen.

Omdat we het belangrijk vinden dat bestuurders individueel kunnen worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid, willen we dat er een einde komt aan de Zweedse praktijk op aandeelhoudervergaderingen om alle bestuurders

collectief via een voorstel te kiezen. Eind 2015 hebben we 40 Zweedse bedrijven verzocht om hun bestuurders voortaan individueel te kandideren. Bedrijven die nog geen gehoor hebben gegeven aan ons verzoek zullen we in 2017 opnieuw benaderen.

6.7 Meer diversiteit aan de top

Samen met andere beleggers hebben we 63 grote Amerikaanse bedrijven aangeschreven met het verzoek meer vrouwen op te nemen in hun bestuur.

Daarbij ging het om bedrijven waar minimaal 40% van de bestuurders er al langer dan twaalf jaar zat en waar niet meer dan één vrouw zitting had in het bestuur. We hebben deze bedrijven erop gewezen dat we in het komende aandeelhoudersseizoen erop zullen letten dat zij voldoende hun best doen voor het vergroten van de diversiteit in hun bestuur. Dit zou tevens moeten leiden tot een toename van het aantal onafhankelijke bestuurders.

Via beleggersvereniging Eumedion hebben we een soortgelijke aankondiging uitgestuurd naar alle beursgenoteerde bedrijven in Nederland. Eumedion, dat elk jaar een brief uitstuurt met punten die beleggers belangrijk vinden en waarop bedrijven zullen worden beoordeeld, wil daarnaast dat er in 2017 voldoende aandacht is voor de risico's van klimaatverandering en de gevolgen daarvan op de bedrijfsvoering.

Op ons Amerikaanse kantoor hebben we samen met advocatenkantoor Ropes & Gray een bijeenkomst georganiseerd over de positie van vrouwen binnen private equity-bedrijven. Op dit moment is niet meer dan 5% van de managers van deze bedrijven vrouw. Op een conferentie over dit zelfde onderwerp in Londen legde een van onze duurzaamheidsspecialisten uit hoe we onze nieuwe due diligence-vragenlijst voor private equity gebruiken om met beheerders van fondsen (de general partners) de discussie aan te gaan over de man-vrouwverhouding binnen hun

bedrijf. Wij geloven dat meer diversiteit aan de top leidt tot betere resultaten.

6.8 Kwaliteit financiële verslagen

Een van onze governance-specialisten is benoemd als adviseur van de commissie die in de Verenigde Staten toezicht houdt op de kwaliteit van de financiële verslagen van beursgenoteerde bedrijven (Public Company Accounting Oversight Board). Voor ons als belegger is het erg belangrijk dat deze informatie betrouwbaar is.

6.9 Verantwoord beleggen bij hedgefondsen

Dat het niet voldoen aan eisen omtrent duurzaamheid en verantwoord ondernemen voor ons reden kan zijn om niet over te gaan tot hedgefondsbeleggingen, lichte een van onze duurzaamheidsspecialisten toe op een PRI-congres in New York. Het congres, dat georganiseerd was in samenwerking met de Alternative Investment Management Association (AIMA) vond plaats in ons Amerikaanse kantoor.

6.10 OESO-afspraken voor vermogensbeheerders

Samen met maatschappelijke organisaties, andere beleggers en vertegenwoordigers van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) hebben wij overeenstemming bereikt over wat de OESO-richtlijnen voor multi-nationale ondernemingen betekenen voor grote beleggers.

De OESO-richtlijnen zijn regels waarvan de landen die OESO-lid zijn (of die de OESO ondersteunen), vinden dat hun bedrijven zich aan moeten houden als het gaat om verantwoord ondernemerschap. Deze regels, die al in de jaren zeventig werden afgesproken, zijn een aantal keren geactualiseerd, het laatst in 2011. Al eerder waren deze geactualiseerde regels nader uitgewerkt voor bijvoorbeeld de kledingsector, de landbouw en de mijnbouw. Nu is dat

dus ook gebeurd voor beleggers. Daarbij is erop gelet dat de klachtencommissies in alle OESO-landen op een gelijke manier oordelen over klachten over vermogensbeheerders wanneer die te weinig zouden doen tegen misdragingen van de bedrijven waarin zij beleggen. De tekst over Verantwoord Ondernemerschap voor Institutionele Beleggers ligt nu ter goedkeuring bij de OESO-lidstaten.

7 Vooruitblik 2017 en verder

Onze beoordeling of bedrijven duurzaam en verantwoord opereren, die noodzakelijk is voor de invoering van ons insluitingsbeleid, zullen we in 2017 voortzetten. Aan het einde van het jaar verwachten we van een aantal bedrijfstakken in kaart te hebben gebracht wie tot de koplopers behoren en wie tot de achterblijvers. Hierdoor kunnen we gericht kiezen voor koplopers en bedrijven die de potentie hebben om zich te verbeteren (de zogenoemde beloften). Dit proces zullen we in de jaren daarna voorzetten totdat we in 2020 alle sectoren in beeld hebben.

We zullen niet alleen meer engagements gaan voeren met de beloften maar ook met bedrijven die actief zijn binnen de thema's waaraan onze klanten een groot belang hechten zoals veilige arbeidsomstandigheden in de kledingindustrie en het tegengaan van kinderarbeid in de cacaosector. De mensenrechtenbenchmark, die we in de afgelopen jaren hebben helpen ontwikkelen, zal daarbij een rol spelen. Doordat deze benchmark van bijna honderd belangrijke bedrijven aangeeft hoe ze scoren op een flink aantal onderdelen van het bredere mensenrechtenbeleid, krijgen onze beleggers meer mogelijkheden voor het voeren van een gerichte dialoog met deze bedrijven over hoe ze zich kunnen verbeteren. Ook als gevolg van de Non-financial Reporting Directive, die Europese bedrijven

verplicht te rapporteren over hoe ze aandacht besteden aan milieu, mensenrechten en het tegengaan van omkoping en corruptie, zullen we meer data krijgen waarmee we bedrijven beter kunnen inschatten.

Medio 2017 worden de aanbevelingen verwacht van de Taskforce on Climate Disclosures van de Financial Stability Board. Nu de Verenigde Staten onder leiding van president Trump een andere koers hebben ingeslagen bij het klimaatbeleid, zal Europa een grotere rol krijgen bij het tegengaan van klimaatverandering. Dit zal ook doorwerken binnen de gremia waarin wij actief zijn zoals de adviesgroep die de Europese Commissie in 2017 zal adviseren over hoe de EU financiële markten kan stimuleren duurzamer te opereren en waarin ook onze directeur voor duurzaamheid en goed bestuur zitting heeft.

Een van onze duurzaamheidsmedewerkers zal medio 2017 het voorzitterschap overnemen van Invest Europe, de Europese Private Equity-organisatie waarvan zowel fondsen als beleggers lid zijn. Voor APG en zijn klanten is private equity een belangrijke beleggingscategorie en het is een positief signaal dat de leden van Invest Europe een duurzaamheidsspecialist tot hun voorzitter hebben gekozen.

Bijlage

Bedrijven waarmee contact was over duurzaamheid en goed bestuur

In 2016 hadden de specialisten van onze beleggingsorganisatie contact met 245 beursgenoteerde bedrijven over duurzaamheid en goed bestuur. Het soort onderwerpen dat ze aan de orde stelden, staat in het overzicht hierna.

Met verschillende bedrijven werd gesproken over meerdere onderwerpen. Een verklaring van de gebruikte landencodes staat aan het einde van het overzicht.

Onderwerpen en bedrijven

Tegengaan corruptie Finmeccanica (IT), Novo Nordisk (DK).

Ondernemingsbestuur ASML (NL), ABB (CH), ABN Amro (NL), Acadia Realty Trust (US), ACC (IN), Aditya Birla Nuvo (IN), AGCO Corporation (US), Ahold (NL), Ahold Delhaize (NL), AIG (US), AIMS AMP Capital REIT (SG), Alexandria Real Estate Equities, Inc. (US), American Electric Power (US), Amgen (US), AMMB Holdings (MY), Annaly Capital Management (US), Asahi Holding (JP), Astra Agro Lestari (ID), AvalonBay Communities, Inc. (US), Bajaj Auto (IN), Bank of America Corporation (US), Bank of East Asia (HK), BBA Aviation (UK), BBVA (ES), Best Buy (US), Boston Properties, Inc. (US), BP (UK), BPCL (IN), Britannia Industries (IN), British Land (UK), Britvic plc (UK), Brixmor Property Group Inc. (US), Cairn India (IN), Care Capital Properties, Inc. (US), CBS (US), China Development Financial Holding (TW), China Mobile (CN), China Overseas Land & Investment (CN), China State Construction (CN), Cie Financiere Richemont SA (CH), Citigroup (US), Comcast (US), Conwert (AT), CTBC Financial Holding (TW), Dalian Wanda Commercial Properties (CN), DCT Industrial, Inc. (US), Deutsche Bank (DE), Digital Realty Trust, Inc. (US), Direct Line Group (UK), DSM (NL), DTE Energy (US), Elementis plc (UK), Engie (FR), ENI Spa (IT), Entergy (US), Equity Lifestyle Properties, Inc. (US), Equity One, Inc. (US), Equity Residential (US), Finmeccanica (IT), Foncière des Régions (FR), Fuji Film Holding (JP), G4S (UK), Gemalto (NL), General Electric (US), General Motors Company (US), Golden Agri-Resources (SG), Goldman Sachs (US), Goodman Group (AU), GPT (AU), Grainger PLC (UK), Grasim Industries (IN), Gujarat Pipavav Port (IN), Hammerson (UK), Hana Financial (KR), Heineken (NL), Host Hotels & Resorts, Inc. (US), HPCL (IN), Hyundai Fire & Marine (KR), Hyundai Motor (KR), Iberdrola (ES), ICICI Bank (IN), ING Groep (NL), Intesa SanPaolo SPA (IT), Itau Unibanco (BR), ITC (IN), J C Decaux (FR), John Wood Group plc (UK), JR East (JP), JX Holdings (JP), KB Financial (KR), KDDI (JP), KEPCO (KR), Kia Motor (KR), Kimco Realty Corporation (US), Klépierre (FR), KT (KR), KT&G (KR), LG Chem (KR), LG Display (KR), LG Household & Health Care (KR), Mahindra & Mahindra Ltd (IN), Merlin Properties (ES), MetLife (US), Microsoft Corp (US), MRF (IN), Naver (KR), New York REIT, Inc. (US), Oracle (US), Origin Energy (AU), Panasonic Corp (JP), Pepsico (US), Pernod Ricard (FR), Pfizer (US), Philips (NL), Philips Lighting (NL), Ping An (CN), Posco (KR), Post Properties, Inc. (US), Prologis, Inc. (US), PSP Swiss Property (CH), Public Service Enterprise Group (US), Public Storage (US), Randgold Resources (JE), Regency Centers Corporation (US), Renault (FR), Repsol (ES), RLJ Lodging Trust (US), Rostelecom (RU), Rotork (UK), Royal Dutch Shell (UK), Royal Mail plc (UK), Safestore Holdings (UK), Samsung C&T (KR), Samsung Card (KR), Samsung Electronics (KR), Samsung Engineering (KR), Samsung F&M (KR), Samsung Fire & Marine (KR), Samsung Heavy (KR) >

Onderwerpen en bedrijven vervolg

Ondernemingsbestuur vervolg	Samsung Life Insurance (KR), Santander (ES), Scentre Group (AU), Segro (UK), SEMCO (KR), Shanghai Electric (CN), Shinhan Financial (KR), Shinsegae (KR), Showa Shell Sekiyu (JP), Simon Property Group, Inc. (US), Sinopec Shanghai (CN), SK Holdings (KR), SK Hynix (KR), SK Innovation (KR), Spark Infrastructure (AU), Spirax-Sarco (UK), Sponda Oyj (FI), Standard Chartered (UK), Standard Life (UK), Sunac China Holdings (CN), Swedbank (SE), Swedish Match (SE), Swiss Re (CH), Sysco (US), Taishin Financial Holding (TW), Tata Consultancy Services (IN), Tata Motors (IN), Tata Power (IN), Tata Sons (IN), Tata Steel (IN), Taubman Centers (US), Tesla Motors (US), The Hartford Financial Services Group (US), The Travelers Companies (US), Time Warner (US), Tonen General (JP), Toyota Motor (JP), UBM (UK), UBS (CH), UltraTech (IN), Unibail Rodamco (FR), Unilever (NL), The Unite Group plc (UK), Vallourec (FR), Vedanta (IN), Ventas, Inc. (US), Vicinity Centres (AU), Volkswagen AG (DE), Vornado Realty Trust (US), Wells Fargo (US), Western Digital (US), Wolters Kluwer (NL), WPP (UK), WR Berkley (US), Yamana Gold (US), Yuanta Financials (TW).
Uitbannen kinderarbeid	Apple Inc. (US), Barry Callebaut (CH), British American Tobacco (UK), BYD (CN), Clariant (CH), Daimler AG (DE), Gudang Garam (ID), Hershey Company (US), HM Sampoerna Agro (ID), HP Inc. (US), Imperial Brands (UK), Japan Tobacco (JP), Lenovo Group (CN), LG Chem (KR), Microsoft Corp (US), Mondelez (US), Nestle (CH), Panasonic Corp (JP), Philip Morris International (US), Reynolds American Inc (US), Samsung Electronics (KR), Samsung SDI (KR), Sony Corp (JP), Volkswagen AG (DE), Zhejiang Huayou Cobalt (CN).
Milieu	Anheuser Busch InBev (BE), Astra Agro Lestari (ID), Bunge (US), Darden Restaurants (US), Freeport Mc Moran (US), Generali (IT), Genting Plantations (MY), Indofood Agri Resources (ID), IOI Corp (MY), Kingboard Chemical (HK), Novo Nordisk (DK), Sime Darby Bhd (MY), Telecom de France (FR), Total (FR), Wilmar (SG), Zijin Mining (CN).
Mensenrechten	Arcadis (NL), Bunge (US), Deutsche Telekom (DE), Freeport Mc Moran (US), G4S (UK), Gazprom (RU), Marks & Spencer (UK), Microsoft Corp (US), Statoil (NO), Thai Union Group (TH), Zijin Mining (CN).
Veilige arbeidsomstandigheden	Apple Inc. (US), Footlocker (US), Gap (US), Hennes & Mauritz AB (SE), HP Inc. (US), Inditex (ES), JC Penny (US), Kuala Lumpur Kepong Bhd (MY), Li & Fung Ltd (HK), Nike (US), Tishman Speyer (US).
Verklaring landencodes	AT Oostenrijk, AU Australië, BE België, BR Brazilië, CH Zwitserland, CN China, DE Duitsland, DK Denemarken, ES Spanje, FI Finland, FR Frankrijk, HK Hongkong, ID Indonesië, IN India, IT Italië, JE Jersey, JP Japan, KR Zuid-Korea, MY Maleisië, NL Nederland, NO Noorwegen, RU Rusland, SE Zweden, SG Singapore, TH Thailand, TW Taiwan, UK Groot-Brittannië, US Verenigde Staten.

